

Tajemství elektrického proudu

Přečti si zadání klíčové lekce, poznamenej si důležité informace a odpovědi na otázky do badatelského deníku.

Úkoly, označené modrým písmem jsou dobrovolné.

Co je to proud a jak vzniká?

Elektrický proud není nic jiného než **usměrněný pohyb volných částic s elektrickým nábojem**. V kovech jsou těmito částicemi elektrony.

Pro vznik proudu musí být splněné 3 podmínky:

1. Vodič (Volné částice)

Vodič je materiál, který obsahuje „volné“ nosiče náboje (v kovech jsou to elektrony), které se mohou volně pohybovat. Izolant je má „uvězněné“.

Úkoly do deníku:

- **Hledej rozdíl:** Proč je vnitřek kabelu z mědi a povrch z plastu? Co by se stalo, kdyby to bylo obráceně?
- **Experimentální otázka:** Kdybychom přerušili drát a do mezery vložili pravítko, poteče proud? Záleží na tom, jestli je pravítko plastové nebo kovové? Proč?
- **K zamyšlení:** Voda z kohoutku proud vede, ale destilovaná (čistá) voda téměř ne. Čím myslíš, že to je způsobeno? (Nápověda: Co je ve vodě rozpuštěno?)

2. Zdroj (Elektrické pole)

Zdroj (baterie, zásuvka) funguje jako „pumpa“. Bez něj se elektrony sice ve vodiči nacházejí, ale hýbou se chaoticky všemi směry. Zdroj jim dá jeden směr.

Úkoly do deníku:

- **Analogie s potrubím:** Představ si trubku plnou vody. Voda v ní je, ale neproudí. Co musíš k trubce připojit, aby voda začala téct? Co v tomto příměru představuje baterii a co drát?

Napětí (Volt): Je to ta "síla" (tlak), kterou pumpa tlačí vodu.

Proud (Ampér): Je to to "množství" vody, které reálně proteče trubkou.

- **Porovnání:** Máš dvě baterie – jednu novou a jednu úplně vybitou. V obou je stejné množství kovových částic. Proč ta vybitá nerozsvítí žárovku?
- **Póly zdroje:** Podívej se na baterii. Má označení + a -. Proč jsou tam dva různé póly a ne jen jeden?

3. Uzavřený obvod

Proud teče pouze tehdy, pokud mají částice cestu „odkud vyjít“ a „kam se vrátit“. Jakákoliv mezera cestu zastaví.

Úkoly do deníku:

- **Detektivní úkol:** Proč ptáka, který sedí na jednom drátě vysokého napětí, nezabije proud? Co by se muselo stát (čeho by se musel dotknout), aby obvodem začal téct proud?
- **Role spínače:** Nakresli si značku spínače. Když je spínač „vypnutý“ (světlo nesvítí), je obvod rozpojený, nebo spojený? Proč se mu říká „vypínač“, když fyzikálně obvod „rozpojuje“?
- Napiš, jaké jsou tři podmínky vzniku elektrického proudu.
- **Schéma:** Do deníku nakresli obvod složený ze zdroje, dvou žárovek a jednoho spínače tak, aby spínač vypnul obě žárovky najednou. Do svého schématu se dvěma žárovkami dokresli šipky, které ukazují směr proudu. Pozor: šipka vždy směřuje od + k –.

Proud jako náboj za čas

Fyzikálně definujeme proud jako množství náboje, které proteče průřezem vodiče za jednotku času.

Vzorec:

$$I = \frac{Q}{t}$$

- I ... elektrický proud (jednotka **Ampér [A]**)
- Q ... elektrický náboj (jednotka **Coulomb [C]**)
- t ... čas (jednotka **sekunda [s]**)

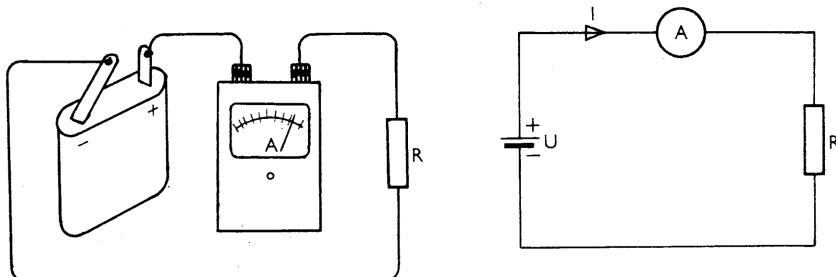
Úkol: Pokud vodičem protekl náboj 12 C za dobu 4 s, jaký velký proud jím protékal? Zapiš výpočet do deníku.

Úkol: Vodičem protekl za 20 sekund celkový elektrický náboj o velikosti 100 Coulombů (C). Vypočítej, jak velký elektrický proud v Ampérech (A) vodičem protékal.

Úkol: Nabíječkou mobilního telefonu protékal proud o velikosti 2 A po dobu 2 minut, než jsi telefon odpojil. Jak velký celkový náboj (Q) v Coulombech touto nabíječkou protekl do tvého mobilu? (Pozor na jednotky).

Měření proudu

K měření elektrického proudu používáme přístroj, který se jmenuje **ampérmetr**. Do schémat ho kreslíme jako kroužek s písmenem A.

1. Teorie (Jak se to učíme)

Aby ampérmetr mohl změřit proud, musí jím všechny ty „tekoucí elektrony“ přímo protékat. Proto ho zapojujeme **sériově** – tedy přímo do cesty, jako by to byla průtoková brána na dálnici.

- **Pravidlo:** Musíme obvod rozpojit a ampérmetr do něj „vložit“.

2. Praxe (Jak se to dělá doopravdy)

V praxi proud přímo měříme jen málokdy. Rozpojovat složité obvody v mobilu nebo v autě jen proto, abychom do nich vložili měřák, je nepraktické a někdy i nemožné.

Jak se to tedy dělá?

- **Dopočítáváme ho:** Nejčastěji změříme **napětí** (U) a známe **odpor** součástky (R). Proud pak snadno dopočítáme pomocí **Ohmova zákona** ($I=U/R$). Je to mnohem rychlejší a bezpečnější.
- **Klešťové měřiče:** U silných kabelů stačí kolem drátu „zacvaknout“ speciální kleště. Ty využívají **magnetické pole** kolem vodiče a z jeho síly poznají, jak velký proud uvnitř teče, aniž by se drátu dotkly!
- **POZOR:** Ampérmetr má velmi malý odpor. Pokud ho zapojíš přímo k baterii bez žárovky (paralelně), způsobíš zkrat a můžeš přístroj zničit! - O zkratu si přečtete později.

Zápis do deníku:

1. Proč je v praxi „dopočítávání“ proudu lepší než jeho přímé měření ampérmetrem? (Uveď alespoň jeden důvod – např. bezpečnost, rychlost, nerozpojování obvodu).
2. **Schéma:** Nakresli značku ampérmetru a zakresli jednoduchý obvod se zdrojem a žárovkou, kde bude ampérmetr správně zapojen (v sérii).
3. **K zamyšlení:** Tvůj telefon ti ukazuje, kolik procent baterie zbývá a jak rychle se nabíjí. Myslíš, že má v sobě zabudovaný klasický ampérmetr, nebo to jeho procesor „dopočítává“ z jiných hodnot?

Účinky proudu: Teplo a Magnetismus

Průchod proudu vodičem není "zadarmo". Energie elektronů se mění na jiné formy:

Tepelné účinky: Vodič se při průchodu proudu zahřívá, toho využíváme u různých spotřebičů jako je rychlovarná konvice, žehlička, klasická žárovka.

Magnetické účinky: Kolem každého vodiče, kterým teče proud, vzniká **magnetické pole**. Pokud vodič smotáme do cívky, získáme elektromagnet.

<https://www.youtube.com/watch?v=1EBQpdVuR3k>

Zápis do deníku: zaznamenej si, co se děje kolem vodiče při průchodu elektrického proudu. Jak to souvisí se střílkou kompasu?

Experimentální video: Výroba generátoru

Víme, že proud vytváří magnetické pole. Funguje to i obráceně? **Ano!** Tomuto jevu se říká elektromagnetická indukce. Pokud pohybujeme magnetem v blízkosti vodiče, vzniká v něm proud.

Jak si vyrobit generátor (Česká televize):

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/1730-jak-si-vyrobite-generator>

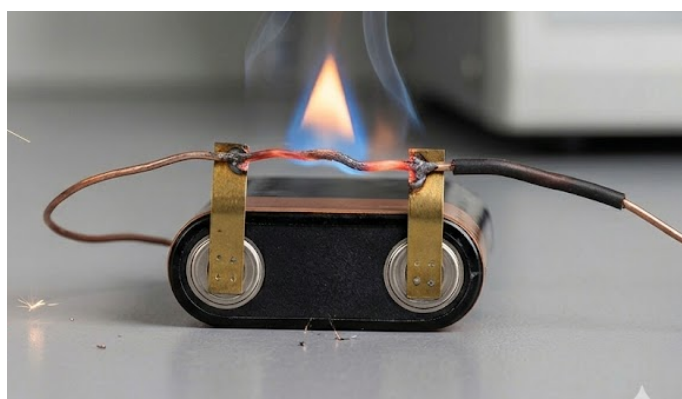
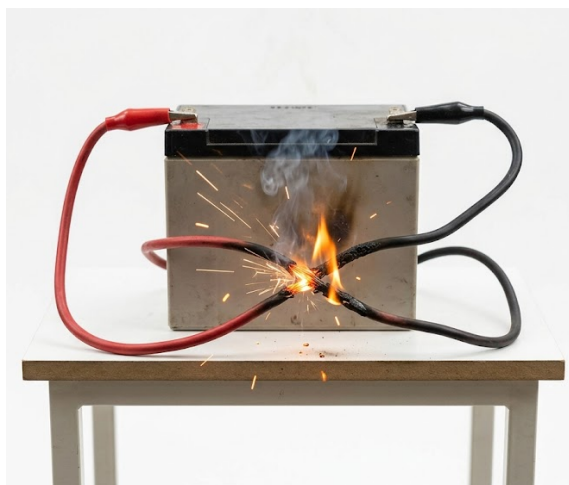

Zápis do deníku: Stručně popiš, co se stane s ručičkou měřicího přístroje, když magnet v blízkosti cívky zastavíš?

Bezpečnost: Zkrat a ochrana obvodů

Elektrický proud je dobrý sluha, ale zlý pán.

Zkrat: Nastane, když se propojí póly zdroje velmi malým odporem (např. přímým dotykem vodičů). Proud v obvodu prudce vzroste, což vede k přehřátí a požáru.

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/6931-pokus-elektricky-zkrat>

Jak se bráníme?

Elektrický proud musíme mít pod kontrolou, aby nezpůsobil požár nebo nás nezranil. K tomu slouží tři hlavní strážci:

- **Pojistka (Minulost i současnost):** Najdeš ji ve starých domech nebo uvnitř aut a přístrojů. Obsahuje tenký drátek. Když je proud příliš velký, drátek se **teplem roztaví** a obvod se přeruší. Jakmile se to stane, musí se celá pojistka vyhodit a vyměnit za novou.

- **Jistič (Dnešní standard):** Funguje jako „chytrý vypínač“. Když zjistí zkrat nebo přetížení (moc zapnutých spotřebičů), mechanicky „vyskočí“. Nemusí se měnit, stačí ho jen **znovu nahodit** (přepnout páčku).

- **Proudový chránič (Strážce života):** Tohle je ta nejdůležitější součástka v moderní koupelně. Neustále porovnává, kolik proudu do přístroje teče a kolik se ho vrací. Pokud se část proudu „ztratí“ (třeba do lidského těla), chránič vypne elektřinu dřív, než vám proud stihne ublížit.

Zápis do deníku:

1. V čem je jistič praktičtější než pojistka?
2. **Detektivní otázka:** Kde u vás doma najdeš jističe? (Většinou jsou v malé skříňce u vchodu nebo na chodbě). Jak vypadá ten, který vypíná celou koupelnu? Kde jsou u nás ve škole?